

КОГАТО НИЕ — МЪРТВИТЕ — ВЪЗКРЪСНЕМ

Христо Йорданов

Да се пише спомен за личност и художник като Светослав Минков не е най-лесната работа. Човек се затруднява кое по-напред и как точно да улови всичките нюанси на мисълта и жестовите му, които у него бяха едновременно многозначни и вътрешно монолитни. Той умееше само с една дума, с един поглед, с едно мигване или дори трепване на лицето да изрази възхищение или недоволство, да утвърди съгласието или да скрие отношението си. Случваше се понякога да казва „да“ за нещо, а в погледа му се откриваше категоричното „не“. Не са редки случаите, когато вършеше обратното. Някой път се разкриваше откровен като истинско дете, смееше се от сърце, жестикулираше, често се шегуваше безобидно, разказваше анекдоти. . . Но други път беше затворен, по-малко разговорлив и дори предпазлив. Не се доверяваше на всеки срещнат. Ала гласувал веднъж доверие, той знаеше цената на думите. Заковаваше ги с педантична точност. Нещата назоваваше с истинските им имена. Когато срещнеше самовлюбени или недозрели за живота люде, се забавляваше с тях. И то не за да ги оскърби, а за да ги опознае. Срещи с нахални и брутални хора отбягваше. Предпочиташе да ги гледа отстрани и с едва уловима усмивка да ги отминне. Когато беше на обществено място, биваше и сърдечен, но можеше да се покаже и непроницаем като сфинкс. . .

За мене неговото духовно съществуване се свързва с трима души. Най-напред с името на Йордан Големанов, сега дипломат, който на 2 април 1947 г., по случай завършването си на университета, ми подари „с добри пожелания“ второто допълнено издание на „Разкази в таралежова кожа“. Прочетох на един дъх, както се казва, и седемте разказа. В студентския ми бит тази книга беше нещо ново и свършено различно от заниманията ми по старогръцки, латински и старобългарски език. Личността на Минков бе по-ранно мое „открытие“, но с тази книга започна другото запознанство, духовната среща, която всякога се оказва по-трайна.

Веселин Андреев е вторият човек, който активно съдействува, за да реализирам „творческата анкета“ със знаменития наш сатирик. По случай 60-годишнината на Светослав Минков бяхме се срещали вече няколко пъти. Той беше доволен от интереса, който проявявам към творчеството му. Сподели някоя „неща“, но отначало категорично отказваше да води „разголваш откровен разговор“, както той се изрази. Считаше за „нецелесъобразно“ тъкмо с него да се провежда „творческа анкета“. Имал си съображения. Съществуваха други белегристи, „живи класици“, които били „по-за песни достойни“. . . Обяснявах целта на моята „психограма“, но той беше непреклонен. Разбира се, пак продължаваше да ми определя традиционните два часа — в сряда вечерта от пет до седем часа, — но ясно съзнавах, че работата „не спореше“. Е, ще каже нещо, но е като „на час по лъжичка“. С една дума, тъпчехме на едно място. Имаше случаи, когато отклоняваше въпросите ми, отговаряше със скороговорки, с парадокси, двусмислено или напразно ме прашаше за „зелен хайвер“. Вярно е, че понякога, от време на време, ми съобщаваше известни факти от живота си, сочеше ми странични подробности от творчеството си, но до същността на анкетата, до важните въпроси за творческия процес, до „лабораторните тайни“ на професията не се докосваше. . . Подчертаваше, че не бил „жаден за слава“. Имал повече нужда от парични знаци, поради които възнамерявал да си продаде машинката. . .

Разбрал безсмислието и печалния резултат на моята инициатива, аз престанах да го посещавам. Огорчен от своето „фiasco“, споделих безпокойството си с Веселин Андреев. Тъкмо тогава той направи „нещо“, за което публично му благодаря. Внимателно ме изслуша. Обеща да направи, каквото е нужно, и се разделихме. Какво беше говорил този партизански харамия и апостол със заключения с триста кофара като „секретен сейф“ сатирик, и досега не зная. Зная само, че двамата си имаха голямо доверие и след техния разговор работата не изведнъж, но постепенно потръгна. Помня много добре, а съм си и записал как един ден Минков ми се обади по телефона и ме „нагълча“, че съм се „оплакавал“ от него. Признах му. Но не се смутих, а се зарадвах, защото усетих по тембъра на гласа, че „преломът“ е настъпил. Глъчката му звучеше като „благословия“. „Сейфът“ беше отключен. В плътния му глас долавях желание за истинска работа. Покани ме отново в работната си стая на ул. Вишнева 16, където в много срещи — в разстояние на пет години, — осъществих научното си задължение.

Третият човек е баща ми, когото току-що бях загубил. Минков тачеше паметта на „покойниците“. С деликатност, свойствена само на изисканите и добре възпитани хора, той прояви особен такт, умение и, бих казал, старание, за да намали поне мъничко от синовната ми болка. А това „мъничко“ се оказа толкова много, защото съчувствието му прерасна в грижа. Насочваше ме към нови книги, други ми подаряваше. Трайно свързах живота си и с някои вкусове на писателя. Стана ми скъп като паметта на баща ми и за нещо друго: помогна ми да освободя сърцето и съзнанието си от много илюзии, във високата цена на които той с основание ме разколеба. По-късно ги видях развенчани. Той пробуди и стремежа за по-възвишени радости. За съвършенство и красота. Свързах го с онова „свешено“ недоволство от постигнатото. Засили у мене чувството за отговорност към хората и по-висока възискателност към себе си и към художниците на словото. . .

Нашите „литературни срѣди“ в неговия дом или в Парка на свободата се превърнаха в трудови делници, но и в малки празници, които очаквах. За тях се подготвях като за изпит, сякаш не аз анкетирах, а бях анкетираният. Той също ме изучаваше. Доверието идваше постепенно. След всяка среща уговоряхме следващата „сфера от въпроси“. След разговорите с него се връщах и радостен, и смутен: откривах един свят, непознат и интересен; странен и привлекателен. Привиквах към човека и неговия стил на живот. Живеех с тайните му. Анкетата „вървеше“ сполучливо. Получих разрешение първите 150 страници да бъдат разгледани в Секцията по съвременна литература към Института за литература при Българската академия на науките. В обсъждането (1964) взеха участие Ефрем Каранфилов, Тончо Жечев, Здравко Петров, Лазар Цветков, Ваня Бояджиева, Милена Цанева и други.

Сега ми е трудно да подбера онова, което би дало най-големи възможности, за да се разкрие цялата истина за неговата колкото противоречива, толкова и хомогенна натура. Затова от всичко, което е останало в съзнанието, ще споделя спомена само от една среща през есента на 1966 г. Нека ми бъде позволено да си послужа и с бележките, направени по време на самата ни среща. Кой е предполагал, че тя ще бъде последната? . . Затруднявам се навсякъде да отстраня всичко онова, което напират и ще не ще го привличам като впечатление от по-ранните ни срещи и разговори. То някак от само себе си прониква като отглас от преживяното. Нека за това не ми се отправя упрек.

— — —

Забелязах го съвсем сам на една странична пейка в Градската градина зад Мавзолея на Георги Димитров. Току-що беше се завърнал от морето. Едва не се затичах към него. Исках да го изненадам. Ала той ме забеляза и аз избързах с моя въпрос:

— Какво правите, маестро, мечтателю неземни?

— Прошавам се със света! Тъкмо написах завещанието си до нотариуса за движимите и недвижимите си имущества. . . — и тъжно се усмихна, както само той умеше: съдържано, но изразително.

— Хм?! — изненадан, какво можех да кажа. Погледнах го в недоумение. Той побърза да разсее неприятните мисли и да внесе „яснота“:

— Така, просто се сродявам и прощавам с моите събратя-пенсионери. — И той посочи в дъното пейките, по които бяха насядали в дълги редици повече възрастни хора.

— Има ли писатели в оставка? Нима и те могат да се пенсионирват ?
А той вместо отговор заречецита:

И аз на своя ред ще си замина,
трева и мен ще расне над прахът. . . —

— И ако нямате нищо против, не аз, а дядо Вазов го е рекъл. . . —

И много имена и лесна слава
годините без жал ще изметат. . .

— То е вече друго.

— Друго, друго, ама си е баш същото. . . Сядайте, сядайте — посочи ми той място до себе си — и запишете завещанието, след това да си поговорим, защото ми се залепах устата от мълчание. . .

Седнах, извадих „бумагите“ и внимателно заоглеждах писателя. Видях колко ярко се отличаваше от пенсионерите, при които „съзнателно“ бил дошъл. Имал намерение към своя бай Петко Хамсиев от „Орден“ и неговите духовни събратя да прибави още нещичко при „цацата“. Дребната риба по се харчела. Затова се бил смесил сред тях, макар че беше на почиттелно разстояние и пак затова „чинно си кротувал“.

От тях се отличаваше преди всичко по облеклото, което не издаваше никакви пенсионерски нрави, а по особен начин подчертаваше възискателност, коректност и даже някакъв непознат „стил“, стигащ до педантичност. Той превъзхождаше всички със своята екзотична белота: шапка, риза, връзка, светъл костюм и даже сбуквите му — всичко в изящна белота. Изненадан забелязах и бледността на лицето му, макар току-що да бе се завърнал от морето. Не влизал в морето. Излизали само вечер на „дълги разходки“ с приятели от писателската почивна станция. . .

Тази подозрителна бледност ме смути, макар че се постарях да прикрия смущението си. Ала то не остана незабелязано от него. Отначало си помислих, че всичко е от отразената белота на неговите одесия. Но видях, че е и поотслабнал, ала не чак толкова чувствително. За да насоча разговора в „друга посока“, обърнах внимание на неговата елегантност, подчертах, че е същински джентълмен. Само че той се усмихна приятно и моят „комплимент“ никак не го учуди. Явно беше, че и други преди мене са му казвали същото. . .

Сега той пазел „диета“. Чуждестранен лекар му препоръчал да отслабне още повече, за да се подложи на операция. В противен случай всичко пропадало. Затова сега „буквално“ гладувал. Той обикновено не се шадеше. Ето защо не му й повярвах. Спазваше „уж“ някаква диета, но бързо се отказваше и считаше, че пазели диета само онези, които са били суетни. Той не искаше да бъде от тях и беше небрежен към здравето си. Не се пазеше достатъчно. Никой не беше в състояние да го възпре от нещо, щом той си беше наумил да го „дегустира“ или само да го опита. Независимо какво е: питие или храна някаква. Той повече „обичаше живота“ и не зачиташе лекарските предписания. Често се надсмиваше дори над „тези медицински вълхви“, които били също като попове: „едно проповядвали, а друго вършели“. Не се доверяваше на техните „предписания“, макар че дълбоко в себе си съзнаваше, че върши „престъпление към собствената си особа“.

Припомнихме си за „диетата“ на Илия Бешков, която го доведе, както се знае, до селенията на безсмъртните. . . В сравнение с Бешков той имал много повече „резерви“ и никак не било възможно да се повтори същата „трагикомедия“. Хрипове придружаваха и без това тежкото му дишане. Стареше се да се изкашля, но все не успяваше. Нещо го стягаше непрекъснато, затова изглеждаше някак особено непохватен. Много бавно, като в нарочно забавен филмов кадър отместваше крайниците си. Жестовите — отмерени и по-скоро нехайни. Или изглеждаха така. Но все пак съпроводени с някаква артистичност, която се долавяше най-добре в тъмните му меланхолични очи. Винаги достатъчно подвижни, сега бяха уморени. Свикнал бях да откривам в тях огънчето на онова жизнелюбие и предизвикателна ирония, с които и най-обикновените думи у него биваха богато нюансирани. Може би затова невсякога ги изричаше докрай

А сега тези очи носеха едва забележима печал. Издаваха вътрешно страдание, овладяло го окончателно, макар да се стараше да покаже външно безгрижие и пълно равновесие на духа. Подобно състояние беше несвойствено за него. Макар човек с бързи рефлексии, той изглеждаше спокоен. Ходеше равномерно и едва ли някой го е виждал да подтичва. . .

„Какво го е довело тук, в този ранен следобед?“ — си мислех. „И то в никое време, необичайно за него. При това сам. Най-често излизаше на разходка със съпругата си. Просто невъзможно. . .“ Зачуди ме и тонът на неговите реплики, тембърът, цялото му настроение. Неговото „р“, което изговаряше всякога като истински французин, сега заглъхваше някак необичайно в гърлото му. Чувствувах как продължава да ме наблюдава. Усещах погледа му. И внезапно проговори:

— Така е, бай Христо! — наблегна той на това свойствено за него „бай“, с което удостоверяваше само приятели, и с хрипящ глас доверително вметна: — Не давайте на децата си биоминци! По никакъв повод! Чувате ли! Това е много силно лекарство. Чиста отрова! — И той заразката, че когато го употребявал, се чувствувал съвсем зле. Биоминциът го довел до това страшно положение. Унищожавал всички микроорганизми, нужни за човешкия организъм.

— Ще се умира. За мене две мнения няма. Блок го е казал още по-ясно:

„И стало беспощадно ясно,
жизнь прошумела и ушла.“

И на мен ми стана „беспощадно ясно“, че неговото настроение е непоправимо и трябваше да възприемам на „неговата вълна“. Със „смъртта“ беше имал своите „разговори“. Изстрадал бе два инфаркта. И я очакваше, и винаги я отпъждаше. . . тази „неканена гостенка“. Тя му изпрашаше своите „призовки“, а той бързаше да „безпокои“ нотариуса и да пише своите чести „завешания“, макар да не притежаваше никакво недвижимо имущество. Но и нямаше желание да притежава. . .

Много добре съзнаваше, че няма да дочака своята седемдесетгодишнина и пред приятели неведнъж е заявявал, че тя „не се предвижда“. И въпреки това му се искаше всички тези негови думи да са „чиста лъжа“.

Старостта и самотата му тежаха и той често се самоиронизираше. Сърцето му, неговият „атомен реактор“ не се поддавало на „внушение“. Усещал умората му. Не „пеело“ като порано. Чувствувало нужда от допълнителен „заряд“. И все във връзка с необходимостта „да се живее красиво“ е подчертавал нееднократно оптимизма на народа ни. Неговото дълбоко убеждение беше, че хуморът е духовна броня на българина, за да удържи на толкова изпитания и опити за асимилация. Няма да забравя как веднъж той категорично подчерта: „... Нашият народ обича смеха, веселата шега, дръзкият смях и е създал своя баснословен Хитър Петър като антипод на своите потисници: чорбаджии и попове, кадии и бейове. В години на мрак и безпросветност е отстоявал правото си на живот чрез остроумието на хумора, но и чрез благородството на своя гняв. . .“ Сега той само допълни: „Смехът у народа е израз на духовна сила. Само силните умеят да се смеят. Само силните смеят да се смеят. Ако е потребно дори и над себе си.“

Уединени зад затоплената резеда на есенните храсти, ние се питахме могат ли мъртвите да бъдат щастливи, имат ли възможност да общуват с живите, могат ли да се усмихват. Странни въпроси. . . Много добре разбирахме за какво става дума, ала все пак понятието „безсмъртие“ е толкова неуловимо, за да знаем конкретния му образ. Съгласихме се, че е добре човек да бъде споменуван от живите, но само с добро. И все пак, също като на Пенчо Славейков, и на Минков му се искаше някакво „прозорче“ от небитието, някакво „съвсем незначително“ отворче, откъдето да поглежда на света, „па макар и с едното око. . .“ По този повод му припомних значението на онзи пасаж от една изповед на библейския пророк, който между другото подчертава: „... и по-добре е за тебе с едно око да влезеш в живота, отколкото да имаш две очи и да бъдеш хвърлен в геената огнена.“ Той разтълкува по философски този текст и го свърза със съвременната писателска практика. В световната литература имало много писатели с многобройни томове, но всичките те не стрували колкото два стиха на Омир, колкото една реплика на Шекспир или една сентенция на Гьоте. В нашите машаби той посочи автори с много творби, които в никакъв случай не могли да имат вкупом цената на едно стихотворение от Яворов, Дебелянов или Вапцаров. . . Подобни писатели с

многогласни „съчинения“, в които нямало нищо ново да се прочете, не живеели „нито с двете, нито с едното око“, а са прекарвали живота си в трупане на мъртва хартия. Самите те били „бегонии“ в своето всекидневие. . .

Ставало е и друг път дума за Вапцаров. Него той ценеше високо, както това е известно. Признаваше го за „новатор“ в художественото мислене. Удивляваше се от неговата скромност. Знаеше го и като личност. Разказвал е за първия процес и недвусмислено ругаеше цар Борис III като виновник за неговото убийство. Подчертаваше, че само в България по това време са ставали такива „касапници на духа“ . . .

Някакво оживление обхвана уморения писател. Отново се върна към проблема за художественото качество. Твърдеше, че колкото по-трудно ставало писането, толкова повече ще растяла отговорността на художника и към съвременността, и към бъдещето. Отговорност „и пред нацията, и пред света“. Особено наблюдаваше, че писателят е длъжен да пише не само за своите съвременници, но и за потомството. И тук изрично показваше диалектиката между „настояще и бъдеще“. „Добре направената книга“ считаше за „делегат“, който ще участва в бъдещите конференции. А „книгата-еднодневка“ смяташе за „сурогат“ . . . Дразнеха го конюнктурата и култовските порядки. . . При наличието на съвременната комуникация — далекопищещите машини, радиото, телевизията, лазерите и „спътниците-предаватели“, — когато една новина обикаля света за една или две минути, „писателската дума ще има все по-голямо и по-голямо значение, стига да е мъдра и актуална. Затова все по-тежко ще става за истинския творец. Отговорността му ще расте. А професионалната му квалификация ще трябва да бъде по-висока.“ И веднага се доуточни: „Още много, много по-висока!“ И като помисли малко, докато записвах, добави: „И все пак ще е по-леко от хладината на гроба. . .“

Постарах се отново да преминам на друга тема. Но той настоятелно подчертаваше, че трябва по „медицински“ да говорим за живота и смъртта и да назоваваме нещата направо, без заобикалки. Считаше себе си „човек на деизносване“ и „писател в оставка“. . . „Аз съм един акустирал кораб, който няма намерение да вдига котва.“ После се сравни със звезда, траекторията на която е към своя край. . .

— Мъчно ми е за много неща, но. . .

Темата действително бе сменена, но не напълно. Най-силна се оказа неговата страст да се зарее по света, да скита през океани и морета, но да мисли за родината. „Уж се урежда нещо за скандинавските страни, но засега няма още нищо положително.“ Увещава ме на всяка цена да посетя Ленинград, Париж или Рим, а лично той мечтаеше за Индия. Той уж мене насърчаваше, а сам предвкушаваше неизживени трепети от своите бъдещи далечни плавания. Мечтаеше, макар за малко, да стане някъде културен аташе. Предпочиташе страната на Андерсен. Ала му се искаше да живее само в България. . . „Тук ми е най-хубаво!“

— Ще ми се да потъна, все пак, в този водовъртеж от преситеност и презрение, от лицемерие и егоизъм, за да дам картината на съвременното отчуждение и на „филистерските“ добродетели на сегашните завоеватели на света. — С тях той имаше стари войни. — И на оная шедроост, която ражда безличието и технокрацията, мафиите и бавната смърт на продължения отвярве свят. . .

И той заговори за американската действителност с такава осведоменост, с каквато могат да се изказват само очевидци. А той не бе стъпвал в САЩ. А и никой не беше го поканвал. Считаше, че капиталистическият свят никак не е за подценяване; че ще продължава да носи много изненади и ще ражда нови войни; че ще разлага, като насища пазарите с „наслади за очите и небцето“, за ушите и сърцето, за вкуса и обонянieto. . . На въдицата на тези „лакомства“ щели да се ловят много чуждестранци, а и наши шарани. . . Понякога и много тлъсти. Имаше пред вид някои видни „интелектуалци“ от социалистическите страни. Не си струвало да се говори за дребните „шаранчета“ . . .

Неведнъж се е изказвал, че в света на „златния телец“ всичко е така устроено, за да ползува буржоата, да „подслажда“ техните „низкочели страсти“, инфантилните или извратени вкусове, първичните им подбуди. . . Според него „светът на неограничените възможности“ не може да дава „неограничено щастие“ за всички. Тази легенда била вече „изията песен“. И всеки прогресивен писател е бил длъжен да знае това, ако искаме да разцфти голямото изкуство и

литература в световен мащаб. Зрелите творби щели да се появят само в научна синхронизация с епохата. Колективните усилия на истинските творци неминуемо щели да родят епохалните платна и мелодии, „зрелостта на златния атомен век“. Никаква електроника и изкуствени мо-
тъщи не ще могат да заместят художника. Творецът ще си остане творец, а това означавало да е всякога откривател и духовен вожд, да е „съвест на епохата“, а не „плъх“, зарина в нечистоплътнос и при това хванат в „капана на собствения си традиционализъм...“

Минков посочи имена на писатели, за книгите на които са се изразходвали по „цял завод хартия“ и в най-добрия случай „произведенията им“ щели да бъдат полезни само след претопяването им, и то за амбалажна хартия, „предназначена за бакалниците и касапниците“. Ненавиждаше „халтурата“, бе зльчен към „занайтчиите“ в изкуството и литературата и смяташе, че слабите писатели само „изнасилват бумагата“. Мразеше фактографите и не обичаше да ги четат, а предпочиташе да гледа документалните филми. Ядосваше се и на критиците, че не си разбирали от призиването и ставали понякога „беззъби баби“. Ала общо признаваше литературната критика и я считаше за суверенна. Той дори търсеше критици, с които дружеше. Не обичаше само онези „откриватели“, които са се оттеглили в „тихите заливчета“ и предпочитали да „броят колко косъма има в брадата на Каравелов или Ботев“. Не е скривал ненавистта си към онази „критика“, която рекламира, без да се докосва до същността на произведенията; нито към критиката, която се бои да отстоява позициите си, без да успява да убеди твореца, че той трябва да се вслуша в нейните препоръки. . . Считаше за несъвместимо с писателската етика да се ненавижда критик за това, че е казал истината за един писател, за неговия творчески стил.

Слънцето приличаше и сменихме пейката. Той беше чел в оригинал нещо от „Вещите“ на Жорж Перек и настроен философски, ми препоръчваше тази книга, като иронизираше онзи „бяс у човека“, който го кара да трупа предмети, без да успее да ги ползува като техен господар. Сочеше за пример група интелектуалци, жадни за вещи и имот, и им се надсмиваше. Дори и с „вилите си не ставали по-талантливи“. Съзираше голяма истина в тази малка книга на Перек, като се тровеше, че отчуждението в някои западни страни смазва много талантливи хора, лишава ги от истинско изкуство и творческо щастие, обрича ги на полугладно съществуване. Богатството на техния свят ще помръква и ще се парализира, колкото и силна да е тяхната дръзновение. Смяташе за задължение на нашия свят да им се помага с всички средства и по памет цитира Марксовата мисъл: „Средството е част от истината, също както и резултатът. Необходимо е, щото самото търсене на истината да бъде истинско; истинското търсене, това е разгърната истина, чиито отделни съставки се събират в резултата.“ По-късно уточних автентичността на тази мисъл по първоизточника. . .

Някак между другото вметнах за авторовото повествователно „аз“, което у него осезателно се чувства. Усмивна се малко дяволито и злъчничко откри своята канонада: „Нима Лермонтов не намата кожата на двойника си от „Герой на нашето време“, без да лицемери, но и без да се разрива докрай, нито да се слива с героя си.“ Той питаше, но и се съмняваше дали всичко е точно така. „Огънят“ поутихна, за да премине в лека „престрелка“. . . Призна, че в образа на всеки герой в един или друг аспект авторът проектира себе си или своето отрицание. Друг път сме говорили как триединството на среда, творец и герой често пъти взема странни творчески форми. Самото раждане на образа се „акушира“ от автора, но се съпровожда от сложна творческа „родилна треска“: понякога „материалът се съпротивлява“ и ражда твореца; самата среда — и двамата — образа и твореца; случвало се и така, че автор и герой „изнасилват“ средата, въздействуват ѝ за нейното изменение, стига талантът и художественото внушение да са достатъчни. В разговора ни са се намесвали и Пушкиновият Евгений, и Гоголевият Чичиков, и Тургеневите „птици“ от неговото „Дворянско гнездо“. . .

Прекланяше се пред гения на Достоевски, когато поставяше като творец даже над Толстой, макар хармоничите и характерологичното равновесие у Толстой да считаше за непостижната висота в цялата световна литература. Достоевски усещаше като по-близък до себе си или по-точно: себе си до големия художник. . . Интензивността на неговите мисли и образи, концепциите му за обществото, човека и човешкото го привличаха като магнит. Всичко това обясняваше с хуманизма и антибитовизма на Достоевски. Негов продължител в руската класика от-

криваше в лицето на ранния Горки, който съчетава концепционалното мислене с романтиката на една нова душевност. . .

У него всичко имаше светославминковски измерения. От свой „поглед“ виждаше нещата, със своя мярка; имаше самостоятелна позиция, индивидуална естетика и цяла система на об-разно мислене. Оттук и предпочитанията му. Поставяше например Езоп пред Омир, Рабле пред Балзак, Достоевски пред Толстой, Домие пред Рубенс, Димитър Димов пред Караславов, Бешков пред Стоян Венев... С особено уважение и почит се изказваше за Владимир Димитров—Майстора. В своите убеждения държеше за своята суверенност и всякога беше категоричен. Не сменяше възгледите си. Мразеше „умъртвяващото пълзене“ след бита на героите и се опи-няваше от съкровена жажда за творчески открития, оригинална композиция и висока култура у писателя, чрез които да показва индивидуалната си неповторимост и широката амплитуда от мисли-образи, идеи-образи, картини-образи. . .

Неведнъж пледираше за такава чувствителност у твореца, чрез която да се обогатява и усъвършенствува читателят, неговата душевност и опит, а чрез преживяванията и оценката на читателя да вижда и отстранява собствените си несъвършенства. Затова препоръчваше об-съжданата преди и след излизането на книгата като форма на творчески контакт с народа.

И друг път е казал, но сега подчерта, по-скоро предупреди, че „съблазнителните илюзии в изкуството се превръщат понякога в мъртви кумири, особено когато животът не трепти в тях“. Изрече и силни думи за „въжетата на морала“ и за авторовата самоизмама в себеоценката. Според него идвал един час, когато сякаш авторът се пробуждал и оставал „травматизиран в удобното ложе на привычката, здраво вплетен от мрежата на лични измами“ и просто седял като „гипсиран от неприятната неподвижност на ума. . .“ Затова въздигаше близостта до „кипя-щия живот“ като критерий за правдивост, като нужна „лакмусова хартия“.

Спомням си с каква страст е говорил, че са нужни нови форми за творческо усъвършен-ствуване на писателите и постоянни грижи за запазване свежестта на таланта. Предлагаше дори и изпити за повишаване културата на всеки писател, като изтъкваше с болка любопитни курйози на неграмотност. Посочвал е острата необходимост от непрекъснато четене както на съвремен-ната литература, така и на световната и наша класика. Много често е повтарял: „Ние не се че-тем един други! Не си познаваме творчеството!“ Това го болеше.

Непрекъснато повтаряше, че за писателите е нужно онова, от което се нуждаят всички творци и хора на изкуството — плюс тишина. Вътрешното спокойствие и обикновената тишина считаше за съществени фактори за ползотворна работа. Не скриваше, че обича много тишината. Обичаше я колкото за себе си, толкова и за хората, за да обмисля живота им. Считаше, че по-ловината от света „живее в страшен шум“. „Струва ми се — подчертаваше той, — че е време в ООН или в ЮНЕСКО да се обсъди този въпрос. Аз също отбягвам шума и хората ме считат за „саможив“, а това съвсем не е вярно.“ Като доказателства за своята общителност сочише своите многобройни приятели и характера на собствените си книги. Това най-трудно обнение и „пътуване“ към сърцата на хората той ценеше високо. Обичаше книгите си и ги наричаше „прия-тели на хората“. Тях той разпрашал като „свои делегати“ до библиотеките. Последните не били „гробници за книгите“, а място, където оставали да живеят мислите, образите, идеите, чув-ствата и целият творчески свят на писателя. Обръщал е внимание на факта, че „човек не може да прави изкуство, ако е далеч от хората, от тяхната истина и от тяхната младост. . .“

Когато „свешенодействуваше“ в работната си стая, не допускаше никого. Даже изключ-ваше телефона или го преместваше в спалнята. Той пишеше сам. Своите „пет часа“ за „страници и половина задоволителна проза“ „вземаше“ обикновено сутрин. Това бе „неговото работно време“. През ранните следобедни часове се отморяваше. Следобед — четеше: обикновено немски, френски или руски книги. Почти винаги в оригинал. Имаше поглед за цялата световна литература. Знаеше с подробности творческите биографии на мнозина световни светили. С някои от тях се познаваше и лично. Но не обичаше да подчертава това. Радваше се, когато се научеше, че е преведена наша книга или че някой е казал добра дума за българската лите-ратура. . .

С особени надежди се отнасяше към Йордан Радичков. Следеше всеки негов разказ. У него откриваше много „любопитни шрихи“, „ловки хватки“, „хрумвания“ и „решения“. Сочеше го като „търсещ автор“...

Лично той имаше много проекти и планове за разкази и повести, за роман даже. Имаше и небезязни нови пътешествия... Най-много жадуваше за работа. И понеже не беше от най-продуктивните, скъпеше своите работни часове и минути. Към края на своя живот обичаше да се среща с пионери и стари приятели.

Стана дума за младостта, за нейното достойнство, възможности и капризи, за старостта и нейната немощ. Поразсъждавахме за морала, за устойчивостта на човека и за бита на млади и възрастни хора, за семейството и верността към него, за въздържанието и бохемството...

Той се гордееше, че е имал достоен дядо Иван по майчина линия, който е имал приятелство с Левски, работил съвместно с дядо Петко Славейков, а и Вазов е писал за него в „Под игото“. Подчертаваше и синовните си чувства към майка си, от която беше запомнил и често повтаряше думите: „У нас пари ако не се намерят, то чест винаги ще има.“ Малко говореше за загиналия си брат Асен, убит при Босилеград в Междусъюзническата война. Също и за баща си, който след инжекции против тиф по време на „Европейската война“ умира като подполковник във военната болница в София. Мълчеше и за брат си герой — Иван Минков, загинал като комунист и член на Военния център на ЦК на БКП по време на свирепия терор през април 1925 г.

Тъгуваше, че е разделен от единствената си дъщеря Дора, която живееше при първата му съпруга. Съжаляваше за някои неща от семеен характер, но беше дискретен...

Приятно беше да констатираме нашето единодушие по въпросите на семейството, но бях винаги укоряван, че не познавам „достойнствата“ на бохемството, през което беше минал Минков. С това бохемство, което той наричаше „бунтарско“, обясняваше много свои постъпки...

Малко невъздържано укорих една категория хора, които лесно забравят младостта си, строго съдят младежите и се превръщат в истински „пуритани“. Споделих, че не споделям тяхното „целомъдрие“, защото е лицемерно, тъй като не само съдят безпощадно хората за дребни грешки, които и те са допускали на младини, но се представят като същински „светци“. А едва ли са били такива. Затова ги нарекох „пуритани“.

— Пуритани ли? — разгнѣви се Минков. — Жреците на лицемерието аз наричам направо щиници! — Отново злъчно прецеди през зъби той. — Това са хора с двойно счетоводство: с един морал за себе си, а с друг — за хората и особено за младежта. Ние имаме прекрасна младеж. Някои забравят, че човек не може да надскочи биологията си. Хайде, накарайте тези старци да живеят с „греховете“ на младостта! — И той посочи към пенсионерите. И след като помисли, добави. — Нека не бъде погрешно разбран. Любова е най-красивият плод на младостта. И тя трябва да се изживее красиво. Тъкмо тук трябва да се намесим компетентно, за да помогнем на младежите да възпитават своите чувства. Само човек, който обича красотата, преодолява биологичното у себе си, покорява го и се стреми към възвишени изживявания. Инак до къде ще се стигне? Лошото е друго, че „пуританите“ искат от енергичния младеж да се превърне в лицемерен евнух, а здравата девойка — в някаква парализирана госпожица, която да седи като манекен и никого да не поглежда. Тогава по-добре е да изпращаме младежите в манастирските килии...

— Но и там навярно ще трябва да избодат очите си като Елинпелиновия герой! — съгласих се с него.

Минков възропта против безотговорните „критици“ на младежта, които винаги сочат себе си за „етичен еталон“. И сега Минков разказа много интересни лични преживявания от периода на „бунтарското си бохемство“, което не е останало без отражение и върху творчеството му. Посочи и някои моменти от бурната младост на граф Толстой, който имал „завидни подвизи“. Но не се възхищаваше от крайностите на по-късната му „библейска“ сдържаност, макар през това време да написва най-зрелите си творения. Пак по този повод той просто измачка онези „въздържатели“, които „съвсем не са въздържани в своята алчност към чуждото и особено към монетните знаци...“

Въздръжанието разбираше в много широк смисъл, без то да се превръща в някаква секта на „самообrekli се самураи“, а да засяга всички сфери на обществената и нравствената дейност на човека, стига да се щади здравето, духовното здраве, нравствеността и да се насърчава личното дарование у всеки.

— Въздръжанието не трябва да възпира онова, което се носи у човека като духовен заряд. — И тук Минков сподели колко внимателни трябва да сме към талантливите хора. Той предупреди, че талантът у един млад човек може „да дреме“, може да е „в дълбок сън“, но в определени моменти да се предизвика и да донесе красотата в „часовете на откритите сърца“. Тези „часове“ идвали само тогава, когато имало условия „да се роди нещо ново“, да съзрее една идея, да се изрече една истина. Такива „часове“ трябвало сами ние да сътворяваме, да ги предизвикваме, да ги търсим. Понякога, дори пред чаша вино, могли да се кажат много съкровени неща. Още римляните са се досещали за това и неслучайно са сътворили сенценцията за виното и истината.

— Без да бъдем лоши наследници — продължи Минков, — трябва да помислим за съдръжанието на тази мъдрост. Не бива да бъде разбран криво: аз не насърчавам пиенето, а искреността и духовната честност. Ние трябва да разберем, че талантът трябва да намира подходяща среда, в която да се прояви.

И заговори за неговата „компания“ на младини: Фурнаджиев, Каралийчев, Иван Пенков, Ламар, Бешков. . . Било интересно да се живее сред приятели, на които се вярва.

— Не бива да се забравя, че ключ за таланта си човек носи сам у себе си. . . Но без среда изявата му е невъзможна. Нека си признаем, че недостатъчно мислим за твореца независимо какъв е: инженер или художник, писател или архитект; как, къде, кога ще се прояви?! . .

Според Минков „професионалното ориентиране не бива да се превръща в празна дума“. Още от училищната скамейка трябва да се следи за духовните изяви на човека.

— Различните творчески колективи или съюзи, които създаваме, обикновено обединяват проявилите се таланти. А къде ще откриваме попълненията? — В добрата среда, в здравата атмосфера, сред откровени хора, в сърдечния разговор, сред добри приятели. Аз говоря за „духовно здраве“, за „здраве в отношенията между хората“, за „принципност към човека“. . . Вярно е, че направеното досега е насърчително, но то е недостатъчно. . . Трябва да се помисли за нови форми. . .

Искрено се радвах на тази изповед. Нямаше нужда да се прекъсва, нито да се допълва, защото неговите критерии бяха и са критерии на човек с огромна отговорност. На човек с висока възискателност, сам търсещ и извисен в своите домогвания като художник. Тъкмо дописвах последното изречение, Минков продължи мислите си:

— От позициите на своя талант художникът е най-силен. Това важи за всички творци. Всеки трябва да запазва собственото си лице и да обогатява облика си на артист. Да се усъвършенствува, да остане верен на живота, но и на себе си, т. е. — да бъде последователен на убежденията си, да казва истината и само истината за живота и за себе си. Важното е — продължи спокойно Минков, — че тъкмо съкровеността на таланта превръща човека в творец. Той е направил и езичника поет. Всякога — поет. И талантът не трябва да се насилва от възрастта и от времето, а да се остави да расте сред народа. Защото, както още Левски е разбрал, ние сме във времето и времето е в нас. Всяко самонасилие причинява далтонизъм и духовно късогледство. Без значителен талант няма голямо изкуство. Схемата, безкрилото фотографиране или, с една дума, слабият талант са безнадеждна работа. Такива „таланти“ раждат „герои“ с по няколко „запасни души“, които се сменят като „резервни части“. Героите им бързо се прераждат и сменят кожата си като змии. А в живота не става така. Човешкото прераждане е сложен процес. Това опитните писатели добре знаят. . .

Според него „човекът е една голяма тайна и още по-голямо чудо“. Затова е била нужна дружбата между писателите и от „трите поколения“. Той смята, че възрастните в никакъв случай не трябва да странят от младежите (макар понякога младите да са доста самонадеяни), особено когато са творци. Те трябва непрекъснато да ги насочват, да им показват, да ги вдъхновяват с творчеството си, но и с личния си пример в най-отговорните дела на съвременността. . .

Няма никога да забравя как възторжено се е изказвал той за комуниста като „главен конструктор“ на съвременността, като организатор на живота ни, като „отговорник за съдбата на света“.

— Комунизмът е голяма сила. Когато е творец-талант, той е незаменим. . . Всичко около него се превръща в живот, в някаква сфера на радостта, в храм, където живеят хора. . . Всичко за него е живот!

Такъв човек беше и сам Минков. Той се самораздаваше на хората, с които имаше работа. Търсеше ги. Казваше бележките си за книгите им, когато ги редактираше. А той редактираше сякаш пишеше своя книга. Беше изключително добросъвестен. Казваше откровено мнението си и хората го търсеха. Помня колко млади писатели му бяха благодарни за неговото усърдие на редактор, за възискателността. . .

Така той се раздаваше и когато работехме „анкетата“. Стараеше се да каже истината точно, да си спомни всичко в детайли или ако не успееше, дълго мълчеше и се тормозеше. . . Такъв „случай“ имаме, когато търсехме подбудите и историята на разказа „Това се случи в Лампадефория“. Аз го запитах:

— Маестро, а как Ви хрумна за лампадефорското чудо? Какви бяха подтиците Ви? Откъде започна всичко? — Като още една весела легенда или „притча“ или хитра шега на Цирцея, довела до съвършенство своето „коварно изкуство“? — „Маестрото“ хитровато се усмихна:

— Не бързай! Всичко ще ти разкажа под ред. . . — И той започна:

— През 1934 аз препрочитах едно издание на „Вранчев“, струва ми се, беше Омировата „Одисей“. Чета си аз и стигам до онези пасажи, когато (това и гимназистите го знаят) вълшебницата от остров Гя превръща моряците на Одисей в свине; нещо трепна под лъжичката ми, чух как тези свине грукат не по-лошо от истинските. Видях и Цирцея как грациозно примамва своя пленник, като го задържа при себе си цяла година. Дали тя го задържа или сам е пожелал, нека си трошат главите наследниците на Балабанов в университета. По този въпрос някой може да напише научна дисертация (съзнателно смени ударението той) и ще ходим да го защитаваме, ако застъпи становището, че раждането на син е било по „взаимно споразумение“. . .

Та четях си аз *звнци* произведението на бай Омир и си мислех: този човек ще е насмник на демона, щом допуска такива развращаващи народа сцени в своята вечна книга. В този момент ми хрумна, че варварското нашествие на световната икономическа криза, която сковаваше и България като в клещи, застава хорицата да се превръщат „доброволно“ в тревопасни, ако не искат да изпукат от глад. — „Гледай ти чудо!“ — думам си тихичко, за да не ме чуе никой: щом Цирцея може да превръща моряци в свине, защо пък на един български сатирик да не е позволено правото да превърне нашенци в митични същества. Кентаври например! — си помислих отначало. Добре, но веднага си промених мнението: кой ще ти разбере, бай Светославе, твоите „кентаври“. Я по-добре ги „побългари“. Така и направих. Реших, че е по-добре да са пак „митични същества“, но взети от „нашия край“: с овчи тела и с човешки глави. Наш кентавър. Защо пък не? Каралийчев и на змейовете беше поставил нашенски пояси. Така и правителството щеше да разбере, че съм истински патриот. Щом досега народът ни не е родил кентаври в своите приказки, нека поне кризата да роди човекоподобни овце. Така „реформите“ на „деветнайстомайци“ щяха да се увенчаят с главоломни завоевания. . .

Тази моя идея се роди след преврата на Кимон Георгиев и Дамян Велчев. Но кога точно! — тормозеше се Минков. Кога-кога. . . И така не можа да се досети. Ядосваше се, търсеше нещо, на което да се позове, но нищо не се появяваше в съзнанието. Потърси и вестника, където беше напечатан за първи път разказът. Но въпреки всичко — крах!

— Крах! — изговори Минков по особен начин тази дума. Неговото френско „р“ повлече единствената гласна навътре в гърлото и завърши с „х“-то, което едва се чу. Ядът му попремина, когато си спомни, че разказът бил написан към края на ноември, а отпечатан точно срещу студентския празник.

— С „Вестник на жената“ в джоба аз крачех по столичните улици и си мислех: „Утре е студентския празник! Какво ли ще преживее академичната младеж на Лампадефория?“. . .

Разказът той писал с голям подем, с вътрешно въодушевление. Досещал се е, че е могло да превърне също като Цирцея хората в свине, но се отказал, защото било безполезно на тези

безобидни животни да приписва качествата на хора със свински нрави. „Не исках тези същества, с които бях „приятел“ и поглъщах под формата на луканки, сандвичи, кренвирши или кебачета, да се свързват с нечистите афери на царедворците. . .“

— Реших да хвана кризата за ухото, като безработните лампадефорци преобразя в кротки овчици. Хем от вълната им ще продаваме платове на англичаните, хем от млякото им ще правим сирене и ще бием на пазаря Холандия? Няма да си играем на кегелбан, я? Пък те ще си хрупкат витаминозна тревица, големците ще ги окичват с медали-звънци по вратовете, а цар Бодил III ще изпада в истинско умиление и с още по-голямо научно усърдие ще попълня сбирките си с насекоми и най-чудновати червейчета. . . Пълна идиллия! По този начин и дълбокомъдрените адепти на „витаминозната вегетарианска идея“ щяха да ме поздравят. . .“

Тогава за първи път в живота си дълбоко осъзнах каква сила се съдържа в думите на Лев Толстой: „Да пристъпиш към духа с насилие е все едно да искаш да уловиш слънчевите лъчи; с каквото и да ги покриваш, те излизат отгоре.“ Превратаджиите искаха да угасят, да смажат идеята за комунизма, разтуриха партиите, спряха комунистическите и всички демократически вестници и издания. . . И все пак комунизмът си пробиваше път, проникваше в сърцата и умовете на нашата интелигенция, сред народа. . . сякаш за да се докаже за сетен път, че „не се гаси туй, що не гасне. . .“

От горните „страници“, взети от „анкетата“, усещам дъха на Минков, който виждаше в Априлския партисен пленум нов „повратен момент в историята на нашия живот“. Той се радваше, че начело на нашия живот застават хора, излъчени от самия народ, изстрадали неговата правда, неговата истина, неговата мъдрост. . .

Ала виждам и образа му от последната среща. Неспokoен, тревожен, уморен. . . Говореше за съдбата на талантливите българи в изкуството и литературата. Спомена крилатата мисъл на Георги Димитров за приноса на всеки народ в съкровищницата на човешката култура. По този повод стана дума за Андерсен, Ибсен, Ланкснес. . . все синове на малки народи, но с големи литератури. Скоро бил препроочел последната драма на Ибсен — „Когато мъртвите се пробудят“ (1899). Той считаше, че не е точно преведена, и препоръчваше (заглавието) да се уточни — „Когато ние — мъртвите — възкръснем“. „За всичко трябвало талант, дори и за един „обикновен превод“. С това не подценяваше преводаческата работа, защото сам знаеше нейната цена от работата си с Андерсен, Чехов или с „Хиляда и една нощ“. . . Той по-скоро обръщаше внимание човек да не „пилее“ дарованието си в различни посоки.

— Когато човек не цени таланта си, той погубва не само себе си. Той развращава читателя, защото го подценява и се превръща в един истински Улфхайм: принуждава се да краде чуждо шастие и започва да говори на кучетата си като на свои другари. Той огрубява сам живота си. Докато творецът трябва да знае цената на своето дарование и да го подхранва непрекъснато с впечатления от живота, да го доразвива и усъвършенствува. Мраморът не бива да се шлайфа от раздвоени хора, нито пък — самоцелно, за лична наслада. Красотата на изкуството трябва да носи сила и шастие на хората, мъдрост и любов. . . Именно любов, а щом е човешка любов, нека е безкрайна. . .

Щом стана дума за Ибсеновия герой Улфхайм, Минков особено се оживи. Заизрежда сентенции от „Народен враг“, „Нора“, „Призраци“. . . Припомни си герои и ситуации и даже подхвърли заучени наизуст реплики от „Когато ние — мъртвите — възкръснем“. Вдигна с широк размах едрата си десница и я успокои на гърдите си, като произнесе артистично, с плътен и убедителен глас:

— Виждаш ли, тук, вътре има едно мъничко заключено сандъче и в него са скрити всичките мои скульптурни блянове. . . Бялата му ръка трепереше и той леко я положи на рамото ми, като продължи:

— Не мога да се освободя от диалектиката в чувствата на Ибсеновия герой. . .

Минков беше почти убеден, че всеки в живота си има по един „отвратителен мечколовец“ като Улфхайм или сам става като него. . . Твърдеше, че в „един прекрасен ден“ животът ставал неособено възхитителен, особено когато старостта изненадвала човека и когато все ще се намерела някоя героиня като Мая, която коварно щяла да му припомни: „Твоего време започва да отми-

нава, Рубек! Тъкмо тогава са се появявали „мечколовците“, за да заговорела съвестта у всеки прелюбодеец. . .

Авторът на „Маймунска мъдрост“ се виждаше в ролята на скулптора професор Арнолд Рубек и в драматизма на този Ибсенов герой се вживяваше. Посредством неговата драма сякаш допълваше собствената си „равносметка“. Чрез чувствата му показваше и собствения си „трагизъм“. Разкриваше благородството и любовта си към хората и живота. Чудни бяха неговите паралели: на собствения му живот с положенията, в които са изпаднали Ибсеновите герои от безсмъртната му творба. Всеки, който сега се върне към това произведение, ще види колко актуален е бил този Ибсенов „епилог“ за болния вече Минков. Слушах го и го разбирах. Съжалявам, че не записах всичко. Това, което сега си спомням, е съвсем бледо: какво може да задържи паметта! Добре помня, че той очакваше онази внушителна снежна лавина да го връхлети и затрупа, за да сложи край и на неговия тъжен „роман“, с всички му блясък и заслепление, красота и конфликтност. . .

Всеки според Минков имал своя „ден на пробуждането из мъртвите“. В този „ден“ всеки вземал своите важни решения, за които се е готвил сякаш цял живот. За идването на такъв „ден“ твърде много допринасяли и художниците на словото. Но те си имали и своите трагедии. Тъкмо те са били единствените виновници за това, че героите им ще е трябвало да умират преди тях. Това положение за истинските творци е било най-страшно. Щастливи били само тези, които живеят чрез образите на своите герои и остават като художници и след физическата си смърт. . . Таква писатели от съвременната наша литература били Димитър Димов, Димитър Талев. . .

Според Минков „странни“ били уроците на литературната история. Ботев творил в страшни условия, но бил гений, докато са се намирали автори, които от нищо не били лишени, но не се домогвали до значителни „образни превъплъщения“. И той посочи имената на съвременни писатели. Но имало и обратни примери: когато Димитър Талев „бил най-зле, написал най-хубавата си работа“ от тетралогията си. Поставяше „Железният светилник“ над всички неговии романи. Това беше минутно отклонение от неговия „тон“ на разговора и се върна на старата тема.

Съгласихме се, че старата привидна „хармония“ у всеки талантлив автор заглъхва и идва един критичен момент, когато започва равносметката. Такъв „момент“ изживявал и той самият:

— Питам се: „Какъв писател съм аз? С какво ще бъда запомнен? Ще ме споменават ли критиците? Оживели ли са в съзнанието на хората героите, които съм взел от живота, дал съм им свое жителство и съм ги разпратил отново в живота!?. . .

Едновременно се удивляваше и питаше. Това бяха въпроси, на които търсеше реални отговори:

— Яд ме е на себе си, че не мога да си дам удовлетворителен отговор. Колко бих се радвал, ако можех да го дам. . .

Споделих с него, че е прекалено строг към себе си и крайно недоволен от постигнатото. Изрично подчертах, че в българската литература „мястото му е сторено“. Но той се дразнеше. Негодуваше и от онези критици, които по различен повод му напомняли, че тъпчел на едно място и не се е домогнал до равнището на собственото си постижение от 30-те години.

— Какво искат тези хора от мене? — отново питаше повече себе си. Не виждат ли „Орден“, „Човекът с опашка“, „Чудният смях в Рамония“ или „Паноптикум „Лайхенвалд“?

Раздразнението бавно преминаваше и той отново подхвана:

— Понякога нещо по-сладостно, по-звучно и херувимно ме обзема и си казвам: „аз ще оживя в героите си! А когато вече няма да ме има, ще възкръсна завинаги за живот. . .“

Минков наруши „добрия тон“ с едно неподходящо самоиронизиране, като се сравни с някои съвременни писатели, които имали самочувствието на „живи класици“ и винаги вярвали в собственото си безсмъртие.

Минков се съмняваше в безсмъртието си. По косвен път изрази неверие и в „безсмъртието“ на живите класици. И в същото време желаше да остане сред хората с нещо, „макар и като житено зърно“.

— Дали ще е така — не зная! Ето големият въпрос за всеки творец, за всеки истински художник. Тъкмо тази тревога е показал Ибсен в епилога на творбата си „Когато ние — мъртвите — възкръснем“.

Тази тревога е последна гостенка на всеки творец. . .

Отново заговорихме за Ибсеновата пиеса, за значението на „Бледната дама“, която в творбата е по-скоро символ, сътворен от подбудите на живота, за да ражда тревога, за да укорява „деня на възкресението“. Съзнавахме, че е нужно да се работи повече, „да се живее бързо“. Според Минков другата героиня — Ирена — е възсияла в живота, за да напомня на нейния творец, че в изкуството хората се събират „като на молитва“, като „всеки седи в своя свят“. Тази красива жена, олицетворение на светлина и изящество, „сияеща от небесна радост“, е искрена в своето дръзновение, затова е правдив образ според интерпретацията на Минков. Той видя този образ в основната дилема на Ибсеновата драма: „Ако те пожелаех като мъж, загивах като художник, ако те възвисявах като художник — губех те като мъж.“ Тази дилема той изтъква с много разбиране. . .

Накрая заключи:

— Големият дълг на писателя е да е образец на своя народ! Да е непрекъснато в творческо изпитание. Да е като опната струна, за да е чувствителен към волята, властта и идеала на народа! Инак художникът загива като творец. Цял живот трябва да си на инквизиторския стол на собственото си призвание, ако искаш да останеш в литературата, т. е. в паметта народна. Тогава действително човек може да се надява, че се зачислява сред незнаещите покой. . . Дори и след смъртта си! . .

И ето, че темата за смъртта отново стана лайтмотив в разговора ни. Минков настойчиво се връщаше и връщаше към тази „Дама“ и по едно време съвсем ненадейно забелязах сълзи в очите му. Изненадах се. Една едра мъжка сълза се откъсна от лявото му око и се търкулна по лицето му. Взе да бърше с бяла кърпа очите си. Започна странно да диша и посочи с ръка към Мавзолея. Отново погледна, помълча и бавно стана. Видимо изживяваше нещо, което не се решава да сподели.

Веднага седна. Леко се наклони към мене и доверително зашептя през сълзи:

— Аз. . . много обичам Дорето. — Говореше за единствената си дъщеря. — Много се привързвах към нея напоследък. Искях да се омъжи, да се задоми. . . Мечтаех да дочакам и внук, но не би! — С изсушен и леко прегракнал глас той допълни: — Дано Дорето дочака!

Настояваше, каквото и да се случи с него, Дорето да бъде на първо място; приятелите му да се грижат за нея и да не позволяват раздори, ако скъпят неговата памет. . .

Дора действително дочака мечтаното от нейния благороден баща. Омъжи се, задоми се, роди ѝ се син и тя му постави бащиното име. Този малък Светослав, така жизнен и съсредоточен, привлича с невинната си усмивка. В него внезапно открих новия си „приятел за цял живот“ . .

Бяхме вече станали, когато Минков съвсем ненадейно протегна и двете си ръце към сълзичето:

— Ейх, сълзиче! Теб пак ще те има. . . Отрони Минков някак много тихо и глухо. — А нас. . . И само след минутка прибави:

— Ти няма да ме забравиш, нали! . . — и се усмихна с една много тъжна усмивка. . .

Обувките хрускаха по сухия пясък, разпръснат от децата, и Минков правеше нервни гримаси, скъпаш го усещаше между зъбите си. Спиряхме се за малко ту пред Мавзолея, ту пред „галерията“ и после пак обикаляхме по аленте. . .

Говорехме за различни неща, за времето и повече мълчахме. Не ми излизаше от съзнанието тревожното лице на писателя, неговите сълзи. Забелязах у него едно угризение, че се е показал слаб — задето и други хора са видели старческите му сълзи. . .

Слънцето незабелязано се беше наклонило над едрите градски блокове. Малко по-късно, съвсем незабелязано, светлината на зеленикавия неон някак много нежно обгръщаше вътрешната страна на мавзолейните колонии. Хладна тръпка премина по лицето на Минков и той побърза на наметне пардесюто си. Отвсякъде кадифето на нощта ограничаваше рамките на земния свят, за да се роди над нас един нов звезден свят. Посинели в своето космическо безмълвие и астероиден мраз, звездите ни гледаха далечни и безразлични. . .

Минков все така бавно крачеше. . . Този неспокоен пътешественик сега приличаше на уморена птица, с издаден нос напред, с леко отпуснати немощни криле. . .

Само няколко седмици след тази наша среща Светослав Минков беше откаран в болница, откъдето не се върна у дома си. Всякакви срещи с него бяха безполезни и затова забранени. Допускаха само най-близките му. Те казваха, че е много зле, че всичко е непоправимо, че е „говорел“ или бълнувал непрекъснато само на френски език. Достигна и слухът, разпространен навярно от Ламар, че преди да постъпи в болницата, Славчо бил казал: неговите близки да не се тревожат — той щял да бъде погребан на държавни разноски. И пред смъртта си — все си е бил същият.

Една ранна ноемврийска утрин той внезапно почина. Много от неговите приятели се гневяха на съобщението. Считаха го за невероятно и зле скроена „Славчова шега“. Просто не искаха да повярват, но тъжната вест на д-р Младенова беше категорична. . .

Помня прощалните часове в Народния театър. По някаква случайност беше пак сряда: деня на нашите срещи. Пак се „срещнахме“ и пак „разговаряхме“, но нито той, нито аз чухме своите думи. . . Виждам като сега другарите и близките му в почетните караули. . . Спомням си траурния митинг, силните и авторитетни думи на Никола Фурнаджиев, на Богомил Нонев; тъжните „слова“ на Ламар, Емил Петров, Борис Делчев и Любен Дилов пред зейналия гроб. . .

Помня изненадата на всички, че бе положен отъдно на Алеко.

Помня как заблъскаха буците корава пръст по ковчегата. . .

Помня и улиците с некролозите, от които гледаха неговите очи, за първи път спокойни, които сякаш питаха: няма и нас ще ни „покрие плесен на забрава?“ Същите улици, по които обичаше да се разхожда и да се спира пред примамките на окото, сега изглеждаха тъжни и сякаш самотни. . . Обхождах сам парковете и градинките по нашите любими места и може би от ноемврийския дъжд или от студения вятър очите издайнически сълзяха, а в душата си чувствавах по един странен начин последните му думи: „Ти няма да ме забравиш, нали! . .“